

Міністерство освіти і науки України  
Кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка  
факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології  
кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота  
магістра

з теми: **«АКТИВІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ  
ДОШКІЛЬНИКІВ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ III  
РІВНЯ ЗАСОБАМИ СЮЖЕТНО-РОЛЬОВИХ ІГОР»**

**Виконала:** студентка 2 курсу  
групи КорL1-M19z  
спеціальності 016 Спеціальна освіта  
за освітньою програмою  
Логопедія. Спеціальна психологія

**Власенко Людмила Сергіївна**

**Керівник:**

**Сімко Алла Володимирівна,**

кандидат психологічних наук, старший  
викладач кафедри логопедії та  
спеціальних методик

**Рецензент:**

**Гудима Олександр Васильович,**

кандидат психологічних наук, доцент

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	4
<b>РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ АКТИВНОСТІ МОВНОГО СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВИ</b> .....	10
1.1. Психолого-лінгвістична природа мовного спілкування.....	10
1.2. Проблема активності в науковій літературі.....	20
1.3. Особливості мовного спілкування дітей із загальним недорозвиненням мови.....	29
Висновки до 1 розділу.....	41
<b>РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ</b> .....	43
2.1. Організація і методи проведення психолого-педагогічного дослідження .....	43
2.2. Мовне спілкування і особистісна активність дитини дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови .....	53
Висновки до 2 розділу.....	70
<b>РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ АКТИВІЗАЦІЇ МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ</b> .....	73
3.1. Основні принципи, напрямки і технології експериментального навчання.....	73
3.2. Етапи проведення корекційно-педагогічного впливу.....	78
3.3. Результати експериментального навчання.....	98

Висновки до 3 розділу.....	109
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>111</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>112</b>

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Людина і формування її особистості є головними в дослідженні всіх дидактичних питань теорії навчання і виховання. Всебічний розвиток особистості підростаючого покоління відбувається в ході оволодіння суспільно-історичним досвідом, завдяки участі його в різноманітних видах діяльності, де формується активна особистість.

Активність є основою особистості і характеризує взаємодію людини з навколишнім світом. Людина проявляє різні форми активності, і чим вище рівень її організації як особистості, тим більшою мірою її поведінка носить творчий, перевтілюючий характер.

Найбільш сприятливим для розвитку активності є дошкільний вік. Це обумовлено, з одного боку, збереження високої сприйнятливості до соціальних впливів, з іншого розвитку елементів довільності, самосвідомості, що забезпечує дитині певний рівень самостійності. Багато важливих видів психічної діяльності формуються в дошкільному віці та стають основою для подальшого просування і підготовки до шкільного навчання (Ш. Амонашвілі, Л. Виготський, А. Венгер, В. Давидов, О. Запорожець, О. Леонт'єв та ін.).

В останні роки проблема розвитку активності в дитячому віці привертає увагу багатьох дослідників. Виявлено деякі особливості її прояву в різних видах діяльності, етапи становлення, шляхи розвитку тощо. Наявні дослідження спрямовані на вивчення окремих сторін, причому частіше розглядаються різні прояви активності в тому чи іншому виді діяльності і педагогічні умови її формування (М. Алексєєва, Л. Калмикова). У психологічному плані вивчаються мотиваційні прояви активності (М. Лісіна, З. Неверович та ін.). Її прояви в ході взаємодії і спілкування з дорослими і однолітками (Р. Казакова, Я. Коломінський, Т. Рєпіна, А. Рояк, Т. Сенько та ін.).

Спілкування є першим видом соціальної активності, завдяки якому дитина отримує необхідну для її індивідуального розвитку інформацію. Відповідно до

поглядів психологів (Л. Виготський, А. Запорожець, О. Леонтьєв, М. Лісіна, В. Мухіна, С. Рубінштейн, О. Смирнова, Д. Ельконін та ін.) спілкування виступає в якості однією з основних умов розвитку дитини, найважливішого чинника формування її особистості, нарешті, провідного виду людської діяльності, спрямованої на пізнання та оцінку самого себе за посередництвом інших людей.

Мова як засіб спілкування виникає та розвивається в процесі спілкування і основне завдання дошкільних установ полягає в правильній організації та інтенсифікації мовного спілкування дітей. У процесі мовленнєвого розвитку формуються як всі основні психічні процеси, так і особистість дитини в цілому. Однією з умов формування повноцінної особистості дитини, гармонійного психофізичного розвитку, успішного навчання її в школі є своєчасне оволодіння правильною мовою і активне користування нею в спілкуванні.

У зв'язку з цим останнім часом у спеціальній психології та корекційній педагогіці викликають підвищений інтерес діти із загальним недорозвиненням мови, які складають значну групу дітей дошкільного віку.

Вивчення дітей із загальним недорозвиненням мови проводилося в різних аспектах: клінічному (О. Мастюкова), психолінгвістичний (В. Воробйова, В. Глухів, Б. Гріншпун, В. Ковшиков, О. Соботович, Л. Халілова і ін.), психолого-педагогічному (Ю. Гаркуша, Н. Гаврилова, Г. Гуменна, Л. Єфіменкова, О. Мілевська, О. Ткач, Т. Філічева, Г. Чиркіна, С. Шаховська та ін.).

Численні публікації вказують на наявність у дітей стійких порушень компонентів мовленнєвої діяльності, які мають негативний вплив на процеси комунікації ( Р. Белова-Давид, Н. Гаврилова, Р. Левіна, О. Мастюкова, В. Орфінська, М. Трауготт, О. Усанова, М. Хватцев та ін.), вказуючи на виражені відхилення у формуванні вимовної сторони мови, фонематичного

сприйняття, словника, граматичного ладу і розуміння мови, відзначають низьку мовну активність дітей даної категорії.

На основі досліджень мовного недорозвинення розроблені основні напрямки подолання мовленнєвих розладів, визначено зміст і прийоми корекційної роботи. У дослідженнях останніх років представлені розробки проблеми комунікативної діяльності дітей із загальним недорозвиненням мови (Н. Гаврилова, Є. Кирилова, В. Коржевіна, Н. Кузьменкова, О. Мілевська, О. Павлова, Л. Соловійова, О. Ткач, Є. Федосєєва, Н. Усольцева та ін.). Однак на практиці нерідко відзначається певний відрив педагогічної роботи з корекції мовлення від реальних потреб дітей. Це обумовлює той факт, що, опановуючи в результаті навчання мовним вмінням і навичкам, діти не користуються мовленням, тобто накопичені мовні знання не актуалізуються в діяльності.

Як показало вивчення літератури, дана проблема належить до числа найбільш значущих і недостатньо розроблених в логопедії. У практиці навчання відсутня цілеспрямована робота щодо активізації мовного спілкування, недостатньо враховуються взаємозв'язок активності мови і особистості дитини, її індивідуально-типологічні особливості, які впливають на участь в реальному процесі комунікації.

Таким чином, існуючі протиріччя в теорії і практиці психолого-педагогічної та корекційної роботи з дітьми з загальним недорозвиненням мови зумовили обрання теми дослідження: «Активізація мовленнєвого спілкування дошкільників з загальним недорозвитком мовлення III рівня засобами сюжетно-рольових ігор».

Це підкреслює актуальність, теоретичне, практичне і соціальне значення дослідження і викликає необхідність пошуку шляхів активізації мовного спілкування, що, безсумнівно, сприяє підвищенню ефективності логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови.

**Мета дослідження** – визначити шляхи активізації мовного спілкування та можливості підвищення ефективності корекційно-логопедичної роботи з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні основи проблеми дослідження.
2. В ході експериментального вивчення проаналізувати мовне спілкування старших дошкільників з III рівнем загального недорозвинення мови і визначити фактори, що впливають на її активність.
3. Визначити напрями і технології корекційно-педагогічного впливу, спрямовані на активізацію мовного спілкування дітей з загальним недорозвитком мовлення і перевірити їх ефективність у ході експериментального навчання.

**Об’єкт дослідження** – мовне спілкування дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови III рівня.

**Предмет дослідження** – напрями та педагогічні технології активізації мовного спілкування в процесі корекційно-педагогічної роботи з дітьми з загальним недорозвиненням мовлення.

**Методи дослідження.** Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми та ін.;
- *емпіричні*: педагогічний експеримент; діагностичні методи: індивідуальні бесіди, аналіз результатів діяльності; кількісний і якісний аналіз отриманих результатів.

**Гіпотеза дослідження.** Ми припустили, що активність мовного спілкування дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови є недостатньою і прямо не залежить від рівня володіння дітьми мовними засобами, а обумовлена зниженням особової активності, індивідуально-типологічними особливостями дітей. Активізація мовного спілкування за допомогою спеціальних

технологій забезпечує розвиток мови та особистості дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мови і підвищує ефективність логопедичної роботи.

**База дослідження:** Дослідження проводилося у ЗДО №2 «Калинка» (дві логопедичні групи) міста Жмеринки Вінницької області ЗДО №8 «Барвінок» комунальної власності територіальної громади міста Жмеринки Вінницької області, ЗДО №5 «Джерельце» міста Жмеринки Вінницької області.

**Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що:

- отримані нові дані про мовне спілкування дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення;
- виявлено та проаналізовано різні рівні активності мовного спілкування та фактори, які на нього впливають;
- обґрунтовано необхідність активізації мовного спілкування старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови;
- розроблено напрями і технології корекційно-педагогічної роботи, спрямованої на активізацію мовного спілкування дітей.

**Теоретичне значення результатів дослідження** полягає в тому, що:

- поглиблені дані, що характеризують мовне спілкування старших дошкільників із загальним недорозвиненням мови;
- визначено й обґрунтовано прийоми корекційно-педагогічної роботи по активізації мовного спілкування дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення;
- підібраний, систематизований та апробований методичний матеріал для активізації мовного спілкування, мовних і немовних процесів.

**Практичне значення результатів дослідження** полягає в тому, що:

- корекційно-педагогічний комплекс, спрямований на активізацію мовного спілкування дітей та реалізований в роботі з дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення;



- впровадження корекційно-педагогічного комплексу призвело до позитивних змін в процесі спілкування дітей;

- розроблені напрямки і технології активізації мовного спілкування дітей із загальним недорозвиненням мови можуть застосовуватися в роботі з різними категоріями дітей, в практичній діяльності педагогів-вихователів, логопедів, дефектологів, при наданні методичної допомоги батькам дітей, що мають порушення в мовленнєвому розвитку.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на *VI Міжнародній науково-практичній конференції* «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2020 р.).

**Структура роботи.** Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 116 сторінок.

## ВИСНОВКИ

1. Значимість мовленнєвого спілкування в розвитку мовлення і особистості дитини незаперечна, проте прийоми, спрямовані на його активізацію у дітей із загальним недорозвиненням мовлення, досліджені недостатньо.

2. У дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення активність мовленнєвого спілкування перебуває на низькому рівні і прямо не залежить від рівня сформованості мовленнєвих засобів, а пов'язана з недостатньою особистісною активністю, низьким статусним місцем в групі однолітків, неадекватною самооцінкою і проявом темпераменту.

3. Використання технологій, спрямованих на розвиток мовлення, мовленнєвої та особистісної активності, підвищення статусного положення дитини в колективі, формування адекватної самооцінки, здатності застосовувати отримані навички в різних видах діяльності, забезпечує активізацію мовленнєвого спілкування і підвищує ефективність корекційної роботи в цілому.

4. Порівняльний аналіз результатів експериментальної і контрольної груп довів ефективність корекційно-педагогічної роботи, яка повинна будуватися тільки за допомогою спільних зусиль педагогів, психолога, логопеда і батьків і базуватися на знанні закономірностей мовного, мовленнєвого, інтелектуального і особистісного розвитку дитини.

5. Підсумком корекційної роботи з дітьми стали кількісні і якісні зміни в їхній мовленнєвій та особистісній поведінці, активізації спілкування з оточуючими. Підвищилася мовленнєва активність і посилилася комунікативна спрямованість мовлення, збільшилася кількість ініціативних висловлювань та розширення їхнього обсягу. Діти стали більше висловлюватися, використовувати мовлення у різних видах діяльності. Діти стали більш ініціативні, контактні і комунікабельні.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Деятельность и психология личности / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Из-во «Наука», 1980. – 335 с.
2. Алексеева Л. Ф. Активность в жизнедеятельности человека / Л. Ф. Алексеева. – Томск, Издательство ЦНТИ, 2000. – 320 с.
3. Анохин П. К. Очерки по физиологии функциональных систем / П. К. Анохин. – М. : Медицина, 1975. – 447 с.
4. Ахутина Т. В. Единицы речевого общения, внутренняя речь, порождение речевого высказывания / Т. В. Ахутина, И. Н. Горелов, А. А. Залевская и др.; отв. ред. Тарасов Е.Ф. // Исследования речевого мышления в психолингвистике. – М. : Наука, 1985. – С.99–116.
5. Беликов В. А. Личностная ориентация учебно-познавательной деятельности (дидактическая концепция). – Челябинск: Из-во ЧГПИ «Факел», 1995. – 141 с.
6. Белобрыкина О. А. Речь и общение. Популярное пособие для родителей и педагогов / О. А. Белобрыкина. – Ярославль: «Академия развития», «Академия К», 1998. – 240 с.
7. Белова-Давид Р. А. Клинические особенности детей дошкольного возраста с недоразвитием речи / Р. А. Белова-Давид // Нарушения речи у дошкольников. – М. : Просвещение, 1972. – С. 32–82.
8. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Бернштейн. – М. : Медицина, 1966. – 349 с.
9. Бондаренко А. К. Дидактические игры в детском саду / А. К. Бондаренко. – М. : Просвещение, 1985. – 176 с.
10. Воробьева В. К. Формирование связной речи учащихся с моторной алалией: Дис. ...канд. пед. наук. – М., 1986. – 207 с.
11. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Избранные психологические исследования. – М., 1956. – С.38–385.

12. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собр. соч.: в 6-ти т. – Т.2. – Проблемы общей психологии; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1982. – 362 с.
13. Гуровец Г. В. Особенности психоречевых расстройств у детей с моторной алалией и обоснование методов лечебно–коррекционного воздействия // Расстройства речи и методы их устранения: сб. трудов МГПИ им. В.И. Ленина ; под ред. С. С. Ляпидевского, С. Н. Шаховской. – М., 1975.– С.11–21.
14. Жаренкова Г. И. Понимание грамматических отношений детьми с общим недоразвитием речи // Школа для детей с тяжелыми нарушениями речи; Под ред. Р.Е. Левиной. – М., 1961. – С. 110–111.
15. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 160 с.
16. Жукова Н. С. Преодоление ОНР у дошкольников / Н. С. Жукова, Е. М. Мастюкова, Т. Б. Филичева. – М. : Просвещение, 1990. – 239 с.
17. Жукова Н. С. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников: кн. для логопеда / Н. С. Жукова, Е. М. Мастюкова, Т. Б. Филичева. – Екатеринбург: Изд-во АРД ЛТД, 1998. – 320 с.
18. Зимняя И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 219 с.
19. Каган М. С. Человеческая деятельность / М. С. Каган. – М., 1974. – 328 с.
20. Ковшиков В. А. Экспрессивная алалия: учеб. пособие к спецкурсу / В. А. Ковшиков. – Л. : ЛГПИ, 1985. – 88 с.
21. Кольцова М. М. Ребенок учится говорить / М. М. Кольцова. – М. : Сов. Россия, 1979. – 192 с.
22. Крупнов А. И. Психофизиологический анализ индивидуальных различий активности личности / А. И. Крупнов. – Свердловск, 1983. – 71 с.
23. Кыргызсар Я. Л. Пути активизации речевой деятельности учащихся 1-2 классов вспомогательной школы: Дисс.... канд. пед. наук. – М., 1981. – 176 с.

24. Леви В. Л. Нестандартный ребенок / В. Л. Леви. – М. : Знание, 1989. – 254 с.
25. Левина Р. Е. Опыт изучения неговорящих детей-алаликов / Р. Е. Левина. – М. : Учпедгиз, 1951. – 120 с.
26. Леонгард Э. И. Я не хочу молчать! / Э. И. Леонгард, Е. Г. Самсонова, Е. А. Иванова. – М., 1990. – 112 с.
27. Леонтьев А. А. Психоллингвистика / А. А. Леонтьев. – Л., 1967. – 118с.
28. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
29. Леонтьев А. А. Основы теории речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М., 1974. – 368 с.
30. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – 365 с.
31. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. – М., 1986. – 144 с.
32. Лопатина Л. В. Преодоление речевых нарушений у дошкольников (Коррекция стертой дизартрии): учебное пособие / Л. В. Лопатина, Н. В. Серебрякова. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена; Изд-во «Союз», 2001. – 191 с.
33. Лурия А. Р. Психологическое строение речевой деятельности / А. Р. Лурия // Основы нейропсихологии. – М., 1973. – С.93–127.
34. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М., 1979. – 319 с.
35. Львов М. Р. Основы теории речи / М. Р. Львов. – М., 2000. – 248 с.
36. Малетина Н. С. Воспитание словесной вежливости у детей 4-6 лет в условиях разновозрастной группы: Дис. ...канд. пед. наук. – М., 1991. – 162 с.
37. Маркова А. К. Особенности усвоения слоговой структуры слова у детей, страдающих алалией / А. К. Маркова // Школа для детей с тяжелыми нарушениями речи; под ред. Р. Е. Левиной. – М., 1961. – С.59–70.

38. Миронова С. А. Речь взрослого как средство развития речи детей с ОНР / С. А. Миронова // Дефектология. – 1986. – № 4. – С.64–68.
39. Миронова С. А. Развитие речи дошкольников на логопедических занятиях / С. А. Миронова. – М. : Просвещение, 1991. – 208 с.
40. Небылицын В. Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий / В. Д. Небылицин. – М., 1976. – 24 с.
41. Орфинская В. К. Формы моторной алалии, связанные с избирательной и неполноценностью речедвигательного анализатора / В. К. Орфинская // Физиологические механизмы нарушений речи. – Л. : Наука, 1967. – С. 129–136.
42. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е. И. Пассов. – М. : Рус.яз., 1989. – 276 с.
43. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже. – СПб. : Союз, 1997. – 256 с.
44. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс; пер. с англ. М. М. Исениной. – М. : Прогресс. Универс, 1994. – 479 с.
45. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 424 с.
46. Рузская А. Г. Особенности начального этапа общения с незнакомым взрослым у дошкольников / А. Г. Рузская // Развитие общения у дошкольников. – М. : Педагогика, 1974. – С. 25–43.
47. Соботович Е. Ф. Формирование правильной речи у детей с моторной алалией. – Киев, 1981. – 150 с.
48. Соботович Е. Ф. Формирование навыков речевого общения у детей с первичным недоразвитием речи / Е. Ф. Соботович // Речевые и нервно-психические нарушения у детей и взрослых. – Л., 1987. – С. 17–24.
49. Спирина Л. Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи / Л. Ф. Спирина. – М. : Педагогика, 1980. – 192 с.
50. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М., 1940. – 754 с.

51. Трауготт Н. Н. К вопросу об организации и методике речевой работы с моторными алаликами / Н. Н. Трауготт // Расстройства речи в детском возрасте. – Л. : Каргоиздат, 1940. – С.70–103.
52. Узнадзе Д. Н. Психология установки / Д. Н. Узнадзе. – СПб. : Питер, 2001. – 414 с.
53. Усанова О. Н. Дети с проблемами психического развития / О. Н. Усанова. – М. : НПЦ «Коррекция», 1995. – 208 с.
54. Филичева Т. Б. Особенности формирования речи у детей дошкольного возраста: Дисс.... доктора пед. наук. – М., 2000. – 156 с.
55. Фотекова Т. А. Сочетание нарушений познавательной и речевой сфер в структуре дефекта у детей с общим недоразвитием речи / Т. А. Фотекова // Дефектология. – 1994. – № 2. – С.9–13.
56. Чистякова М. И. Психогимнастика / Под ред. М. И. Буянова. – М. : Просвещение, 1990. – 128 с.
57. Шаховская С. Н. Алалии / С. Н. Шаховская // Расстройства речи у детей и подростков / Под ред. С. С. Ляпидевского. – М, 1969. – С. 156–176.
58. Шаховская С. Н. Логопедическая работа по формированию грамматического строя речи детей, страдающих моторной алалией / С. Н. Шаховская // Патология речи / Под ред. С. С. Ляпидевского. – М., 1974. – С.30–62.
59. Шаховская С. Н. Развитие словаря в системе работы при ОНР / С. Н. Шаховская; под ред. Л.Б. Халиловой. – М., 1997. – С.240–250.
60. Freud Z. Pulsions et destins de pulsions. *Metapsychologie*. – N.Y., 1946. – 180 p.
61. Mc.Dougall W. *Outline of psychology*. – N.Y.; Chicago, 1953. – 107 p.